

บุญแจกข้าว: รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญู ของชาวอีสาน*

Boon Caekkhao: Model of Sharing and Creating Katannu of E-San People

พระครูสุธีภักติญาณ, พระมหาพิสิฐ สืบนิสัย และพระสำรอง สนบุญโต
Phrakru Sudhikhampirayana, Phramaha Phisit Suebnisai
and Phra Samsong Sanñiato
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
MahachulalongkornrajavidyalayaUniversity, KhonKaen Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: msamrong84@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าว 2) เพื่อศึกษารูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว 3) เพื่อวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

ผลการวิจัยพบว่า ชาวอีสานเชื่อว่าผู้ที่ยังคงต้อง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลุกข้าวกินเองได้ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวแล้วกรวดน้ำอุทิศไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาน จึงต้องแต่ง “ภาวนา” คือสำหรับอาหารให้ผู้ตาย และกลัวผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัยจึงต้องสร้างปราสาทผึ้งอุทิศให้

การแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว เป็นการเสียสละทรัพย์สินเงินทองสิ่งของต่างๆ ให้แก่ผู้อื่นเพื่อเป็นประโยชน์แก่อุปถัมภ์ส่วนรวมในด้านต่างๆ มีการอุทิศพระพุทธรูปและศาสนวัตถุอื่น ๆ มีการแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรมต่างๆ คือ การบวช ทำบุญกฐินอุทิศ การสดสรง การขอขมาคารวะสรงน้ำอัฐิและบรรจุไว้ในสถานที่ที่เหมาะสม แล้วทำบุญอุทิศไปให้

ค่านิยมในงานบุญแจกข้าวมีทั้งที่ยังคงเดิมและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความนิยมไป มีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากการปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ยังรักษาแก่นแท้ในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในความ

---

*ได้รับบทความ: 8 กุมภาพันธ์ 2561; ตอรับตีพิมพ์: 15 สิงหาคม 2561

Received: February 8, 2018; Accepted: August 15, 2018

“กตัญญูกตเวที” แต่มีการบูรณาการให้เข้ากิจกรรมต่างๆ มากขึ้น

คำสำคัญ: บุญแจกข้าว; ชาวอีสาน; การแบ่งปัน; กตัญญู

Abstract

The Research article following objectives: 1) To Study a believe and activity of Rice Donation. 2) To Study Sharing pattern and a grateful of Rice Donation activity. 3) To analyze popularity of gratitude via Rice Donation activity of E-san people.

The research found: the believe of E-san people that spirit of Deadman still need to consume “rice and water” as a human being but they cannot grow these seed by themselves so they need a new generation who still be exist give them, then they would not be suffer from a hunger. Following this believe, an exist people need to serve a Food Set called “Paven” for them and also build a palace from wax to be a house for their grandparents spirits as well.

Rice Donation activity is a good belonging selflessness to the other and society. There are subsidies to Buddhism and other public interests. It’s shown of how the grateful people are via many activities such as Ordination, Kathin dedication or the Apology activities (Pour Bone of Ash Water to suitable place).

Rice Donation activities are now difference in each society. Some do the same way and some adapt some part to fit as a globalization. Some parts are gone but some are still exist. All it depends on society and economic as well. But the thing which is still exist is the aim core, The grateful, even it might be swallowed by others activities.

Keywords: Boon Caekkhao; Sharing; of E-San People; Katannu

1. บทนำ

ชาวอีสานเรียกการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายว่า “บุญแจกข้าว” ซึ่งจะจัดทำขึ้นหลังจากพิธีฌาปนกิจเผาศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ภายในเวลา 1 ปี แต่ไม่เกิน 3 ปี บางแห่งเรียกบุญนี้ว่า “บุญฉลองอัฐิ” เพราะมีการนำอัฐิผู้ตายมาร่วมในงานนี้ด้วยหรือหากไม่มีอัฐิก็นำภาพถ่ายของผู้ตายมาตั้ง

ไว้ในงาน เนื่องจากไม่มีใครสามารถจะทราบได้ว่าผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้วไปสถิตอยู่ ณ สถานที่แห่งใด หรือมีความเป็นอยู่อย่างไร ญาติพี่น้องลูกหลานผู้อยู่เบื้องหลังจึงเกิดอาการหวั่นหาอาลัยคิดถึงผู้ตาย แต่ไม่สามารถจะติดต่อกับผู้ตายได้ จึงร่วมกันกระทำความดีผ่านกิจกรรมต่างๆ เป็นการรำลึกถึงความดีของผู้ตาย แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญกุศล

ไปให้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เรื่องการทำบุญให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ทักษิณาทาน” แปลว่าการตามเพิ่มให้ส่วนบุญแก่ผู้ตาย คือ การทำบุญหลังจากผู้ตายเสียชีวิตแล้ว แต่ไม่ได้ระบุวันเวลาในการกระทำ และไม่ได้ระบุว่าต้องนำอัฐิผู้ตายมาร่วมพิธีด้วยแต่อย่างใด ดังปรากฏหลักฐานตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ใน “ติโรกฐตสูตร” (Tripitaka (Thai) 25/112/15-17)

“กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ ที่ญาติผู้ละไปแล้วเคยทำไว้ในกาลก่อนว่า ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา ก็ควรให้ทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว” (Tripitaka (Thai) 25/9/16)

แต่การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายนั้น จำต้องอาศัยคุณธรรมภายในชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องกระตุ้นเตือน นั่นคือ “กตัญญู” รู้คุณ และ “กตเวที” การประกาศคุณความดีนั้น ให้ปรากฏชัดเจน จึงจะสามารถกระทำบุญอุทิศให้ผู้อื่นได้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า ในโลกนี้มีคนที่หาได้ยากอยู่ 2 ประเภท (Tripitaka (Thai) 20/120/115) คือ 1) บุพการี ได้แก่ คนที่ทำความดีต่อคนอื่นก่อน และ 2) กตัญญูกตเวที ได้แก่ คนที่ได้รับอุปการคุณจากคนอื่นแล้วทำความดีตอบแทนคุณของผู้นั้นด้วยความสำนึก รู้คุณ ทรงยกย่องบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีว่าเป็นบุคคลหาได้ยากในโลกคู่กับบุพการี คือบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน และทรงสอนให้ลูกที่ได้รับภาระเลี้ยงดูจากพ่อแม่มาแล้ว ทำหน้าที่ตอบแทนพระคุณพ่อแม่ไว้ถึง 5 ประการ (Tripitaka (Thai) 11

/267/212) คือ 1) ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ 2) ช่วยทำกิจการงานให้เด่นดี 3) รักษาศักดิ์ศรีสกุลวงศ์ 4) ดำรงตนเป็นทนายาท 5) ฉลาดทำบุญอุทิศให้

ข้อที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษในหน้าที่ของลูกที่จะพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ก็คือ ข้อที่ 5 คือ “ฉลาดทำบุญอุทิศให้” สารของข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ภาระหน้าที่ของลูกที่พึงทำต่อพ่อแม่ นั่น ไม่ได้สิ้นสุดลงแต่เพียงในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ยังยืดยาวออกไปในมิติอื่น คือโลกหน้าอีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า หน้าที่ของลูกที่มีต่อพ่อแม่ นั่น กินความยาวไกลออกไปถึงช่วงชีวิตหลังความตายของพ่อแม่อีกด้วย ความข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พ่อแม่ นั้นเป็นผู้มีบุญคุณอย่างใหญ่หลวง จึงเป็นที่มาของการทำบุญ “แจกข้าว” ของชาวอีสาน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย ญาติพี่น้อง ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว เพราะรำลึกนึกถึงคุณงามความดีของท่านเหล่านั้น

ประกอบกับชาวอีสาน มีความเชื่อว่าดวงวิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้รับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ดวงวิญญาณนั้นก็จะมีความอดอยาก ทนทุกข์ทรมานและไม่ได้ไปสุดไปเกิด ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้ อีกทั้งความเป็นห่วงผู้ตายและคิดถึงผู้ตาย จึงทำให้มีการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้เสียชีวิตไปแล้ว และเรียกงานบุญนี้ว่า “บุญแจกข้าว” ถือเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวพุทธอีสาน ที่จัดทำขึ้นทุกครอบครัว ตามโอกาสเวลาที่มีการตายของญาติพี่น้องเกิดขึ้น ด้วยหวังเพื่อให้ดวงวิญญาณของผู้ตายนั้น ได้รับส่วนบุญส่วนกุศล แล้วจะได้ไปเกิดในชาติอื่นภพอื่นที่ดีงามต่อไป

2. ความหมาย คำว่า “บุญแจกข้าว”

คำว่า บุญแจกข้าว ประกอบด้วย 3 คำ คือ

1. บุญ ตามตัวอักษร แปลว่า “ชำระ” (มาจาก ปุ ชาติ ในความชำระ) และแปลว่า “เต็ม” (มาจาก ปุ ชาติ ในความเต็ม) (Phosarn, 2014 : 2) โดยมีความหมายว่า กิริยาที่ชำระล้างจิตใจให้ใสสะอาดปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้เป็นจิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความผ่องใส เบิกบาน สดชื่นรื่นเริงเป็นสุข ด้วยการทำบุญชนิดต่างๆ เช่น ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นต้น

2. แจก หมายถึง การแบ่งปันหรือบริจาค เช่น การให้ทาน การมอบสิ่งของต่างๆ ให้ การอุทิศบุญให้ หรือการส่งส่วนบุญไปให้ผู้ตาย ตรงกับความหมายของคำว่า “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการแบ่งปันส่วนบุญให้ผู้อื่น ในเรื่อง “บุญกิริยาวัตถุ” ในพระพุทธศาสนา

3. ข้าว หมายถึงเอาทั้งข้าวน้ำโภชนาหาร วัตถุทานอื่นๆ ที่จะมอบให้ผู้มาร่วมงานและถวายแก่พระสงฆ์ เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

รวม 3 คำ คือ “บุญ-แจก-ข้าว” หมายถึง คำว่า “บุญแจกข้าว” คือ บุญที่เกิดจากการอุทิศ ข้าวน้ำโภชนาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ให้แก่เปรตชน ตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายตรงกันกับคำว่า “ทักษิณานุประทาน” คือ การทำบุญส่งตามหลังผู้ตาย และหากเปรตชนนั้นมีความทุกข์ทรมานอยู่ในเปรตโลก เมื่อได้อनुโมทนาบุญที่ญาติพี่น้องยังมีชีวิตอยู่อุทิศไปให้แล้ว ก็จะพ้นจากทุกข์นั้นได้

ดังนั้น บุญแจกข้าว จึงหมายถึง การทำบุญอุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำกันเมื่อ

มีความพร้อม ส่วนมากนิยมจัดในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากญาติพี่น้องทุกฝ่าย และชาวบ้านทั่วไปที่มีความสนิทสนมกับผู้ตาย หรือใกล้ชิดกับญาติที่ยังอยู่ เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วและเรียกว่า “บุญอัฐิ” เพราะในพิธีญาติจะนำอัฐิผู้ตายมาเป็นองค์ประกอบในการทำบุญด้วย เป็นสัญลักษณ์รำลึกถึงผู้ตาย ญาติที่เหลืออยู่จะมีความอบอุ่นใจว่า บุญนั้นจะสำเร็จแก่ผู้ตายอย่างแน่นอน ผู้ตายจะพ้นจากการทิวโหย ทุกข์ทรมาน และจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิต่อไป

3. ลักษณะการทำบุญแจกข้าว

จากการลงภาคสนามสำรวจงานบุญแจกข้าวในภาคอีสาน แบบสุ่มตัวอย่างใน 4 จังหวัด ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 9 นั้น เห็นกิจกรรมต่างๆ ที่จัดทำขึ้นในขณะดำเนินงาน และสามารถแบ่งลักษณะการทำบุญแจกข้าวได้ 4 ประเภท ดังนี้

1. บุญแจกข้าวฮ้อน ในภาษาอีสานหมายความว่า เป็นการกระทำที่เร่งด่วน อาจเป็นเพราะญาติพี่น้องไม่มีเวลาและอยู่ห่างไกลกันไปมาหาสู่ไม่สะดวก หรือเพราะด้วยฐานะทางครอบครัวไม่อำนวย และไม่มีคนพอจะช่วยเหลืองานได้เต็มที่ จึงไม่มีการเตรียมวางแผนงานไว้ล่วงหน้า หากมีการตายเกิดขึ้นก็ตั้งศพบำเพ็ญกุศลตามประเพณี หลังจากพิธีฌาปนกิจศพเรียบร้อยแล้วไม่เกิน 3 วัน เก็บอัฐิผู้ตายแล้วก็ตั้งกองบุญขึ้นที่บ้าน นิมนต์สงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เย็น เชิญแขกมาร่วมงาน ถวายภัตตาหารเช้าแล้วทำพิธีแจกข้าว คือ ถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมและ

เลี้ยงข้าวปลาอาหารผู้มาร่วมงาน ให้แล้วเสร็จ ในภาคเช้านั้นเลย แม้เป็นงานแจกข้าวที่เร่งด่วนแต่ ก็ทำให้ได้บุญอย่างครบถ้วน เพียงไม่เป็นที่นิยมของ คนอีสานรุ่นเก่า เพราะการเตรียมงานอาจไม่พร้อม แต่เป็นที่พอใจของคนอีสานรุ่นใหม่ เพราะจะไม่มี ความกังวลใจในการประกอบอาชีพการงานหาก ต้องการจะกระทำบุญแจกข้าวขึ้นอีก ก็สามารถ ทำได้ เมื่อมีโอกาสทั้งด้านทรัพย์สินเงินทองและเวลา การทำบุญแจกข้าวฮ้อน จึงได้รับความนิยมค่อนข้างมากในยุคปัจจุบัน

2. บุญแจกข้าวปกติ เป็นการวางแผน เตรียมงานไว้ล่วงหน้าเป็นแรมปี จะจัดทำหลังจาก บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ตายแล้ว 1 ปี ถึง 3 ปี จึงมีการทำบุญแจกข้าวอุทิศให้ นิยมทำในช่วงเดือน มีนาคม-พฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการ ทำไร่ไถนาแล้ว ญาติพี่น้องมีเวลาปลีกตัวมาร่วม งานได้อย่างเต็มที่ เป็นการจัดงานบุญที่ยิ่งใหญ่ ในครอบครัว ต้องใช้เวลาเตรียมงานเป็นแรมเดือน ต้องบอกกล่าวแล้วแจ้งญาติพี่น้องให้ทราบ โดยทั่วหน้า ทั้งใกล้และไกลจะขาดญาติฝ่ายใดไป ไม่ได้ เป็นงานบุญแจกข้าวที่มีรูปแบบกิจกรรมที่ ครบทุกรายการ เพราะมีการแบ่งหน้าที่ในการ ทำงานอย่างชัดเจน เน้นกิจกรรมการแสดง ความ กตัญญูกตเวทียี่เป็นสำคัญ จึงเป็นการทำบุญแจกข้าว ที่เป็นไปตามหลักบุญกิริยาวัตถุในพระพุทธศาสนา และแสดงวิถีการแบ่งปันกันอย่างชัดเจน เป็นห้วง เวลาของการพบปะสังสรรค์ของบรรดาญาติมิตร ทั้งใกล้ไกลจึงเห็นการแสดงน้ำใจเสียสละทรัพย์สิน เงินทองของลูกหลานในการทำบุญครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

3. บุญแจกข้าวรวมกับงานบุญอื่นเป็น บุญแจกข้าวที่จัดขึ้นพร้อมกับการบุญใหญ่ต่างๆ เช่น งานบวช เรียกว่า “บวชอุทิศ” งานกฐิน เรียกว่า “กฐินอุทิศ” หรือ “ผ้าป่าอุทิศ” เป็นต้น ซึ่งในงาน ดังกล่าวมีการเตรียมงานไว้ล่วงหน้าหลายเดือน หรืออาจเป็นแรมปี มีรูปแบบการจัดงานที่ชัดเจน คล้ายกับงานแจกข้าวตามปกติ แต่จัดให้ยิ่งใหญ่ กว่า เพราะจัดเต็มทุกรายการ ผู้ที่จะจัดงานบุญแจก ข้าวลักษณะนี้ได้ ต้องเป็นครอบครัวที่มีฐานะดี การเงินดีไม่มีปัญหาในการใช้จ่าย สามารถรับรอง แขกได้อย่างเต็มที่ และเป็นคนที่มิชื่อเสียงทาง สังคม มีแขกผู้มาร่วมงานมาก มีมหรสพสมโภชงาน อย่างเอิกเกริก นิยมจัดขึ้นในช่วงเทศกาลออก พรรษาแล้ว ระหว่างเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน บรรยากาศเหมาะแก่การจัดงานได้เต็มที่ และเป็น จุดกำเนิดของบรรดาศิลปินแขนงต่างๆ เช่น หมอลำ หมอแคน วงดนตรีพื้นบ้าน และการแสดงศิลป วัฒนธรรมอื่นๆ อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน จึงได้รับความนิยมนมาเป็นอันดับต้นๆ แต่ก็มีอุปสรรคมา เข้ามาเกี่ยวข้อง หากเจ้าภาพผู้ดำเนินงานไม่ชัดเจน ก็อาจเป็นงานบุญที่สิ้นเปลืองทำให้เสียทรัพย์สินมาก แต่กลับได้บุญน้อย เข้าทำนอง “ตาน้ำพริกละลาย แม่ น้ำ” ผู้ทำบุญแจกข้าวในลักษณะนี้จึงต้อง ตระหนักให้ดี

4. บุญแจกข้าวรวมหมู่ เป็นงานบุญแจก ข้าวที่จัดทำขึ้นไม่มากเหมือนงานบุญแจกข้าว ประเภทอื่น เพราะการจะรวมหมู่คนญาติพี่น้อง ที่อยู่คนละทิศทางมารวมกันได้ไม่ใช่ง่าย ต้องมีการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะคณะกรรมการหมู่บ้าน จะต้องเป็น

ผู้ประสานญาติพี่น้อง ผู้ที่ต้องการจะทำบุญแจกข้าวรวมหมู่ในครั้งนี้ให้ชัดเจน และผู้ประสานงานก็ต้องเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับในชุมชนนั้นๆ ด้วย ซึ่งในการลงภาคสนามครั้งนี้ พบการจัดงานในลักษณะนี้เพียง 2 แห่งเท่านั้น คือ การทำบุญแจกข้าวรวมหมู่ในงานทำบุญกฐินอุทิศของชาวบ้านบ้านร่องคำ ตำบลร่องคำ อำเภอดงรักจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีคณะเจ้าภาพร่วมบุญครั้งนี้ถึง 18 เจ้าภาพ นับเป็นงานบุญกฐินอุทิศที่ยิ่งใหญ่และเป็นประวัตินิคมของหมู่บ้านนี้เป็นอย่างดี และงานบุญแจกข้าวรวมหมู่ในงานบุญกองฮอด ของชาวบ้านชาติ ตำบลนาคู อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งกระทำเป็นประจำในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี บางปีมีมากถึง 20 เจ้าภาพ จึงนับเป็นงานบุญแจกข้าวที่ไม่ค่อยเกิดขึ้นในชุมชนอื่นๆ

ดังนั้น หากจะกล่าวโดยภาพรวมของรูปลักษณะการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานนั้น จะตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการทำบุญทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การทำกุศลกรรมที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้เป็นบุคคลที่มีความ “สุขใจ” และเพื่อพัฒนาสังคมให้มีความเสมอภาคทางด้านความสุขตามพระพุทธดำรัสที่ว่า “สุโข ปุญสุสสุจจโย” (Tripitaka (Thai) 25/118/68) แปลว่า “การสั่งสมบุญนำความสุขมาให้” เพราะบุญที่ทำแล้วสามารถเป็นที่พึ่งได้ มีพระพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า “บุญญาติปรโลกสมิบัติภูฐาโหนติ ปาณินิ” (Tripitaka (Thai) 15/115/133) แปลว่า “บุญทั้งหลาย ย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า” การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน จึงปฏิบัติตามแนวทางแห่ง “บุญกิริยา

วัตถุ” (Tripitaka (Thai) 3/246) เรื่องที่ทำแล้วเป็นบุญ คือ ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นต้น งานบุญแจกข้าวจึงเป็นโอกาสในการเข้าถึงพระรัตนตรัย และบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุให้ครบถ้วนถูกต้องชัดเจน เกิดเป็นคุณค่าประกาศความ “กตัญญู” แสดง “กตเวทิตะ” เพื่ออุทิศเป็นบุญกุศลบูชา นำพาดนและผู้อื่นให้ประสบบุญอย่างเต็มที่ การทำบุญแจกข้าวที่ชาวอีสานนิยมกระทำมาหลายชั่วอายุคนนั้น จึงไม่ใช่บุญที่เลื่อนลอยไม่มีเหตุผล แต่เป็นบุญที่มีผลดีแก่ผู้กระทำ กล่าวคือเป็นบุญที่ช่วยขัดเกลาจิตใจของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง แยกผู้มาร่วมงานให้ละเอียดประณีตยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นกิจกรรมที่ปลูกฝังคุณธรรมที่ดียิ่งขึ้น นั่นคือ “ความกตัญญู” ให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น เพื่อถ่ายทอดให้อนุชนลูกหลานได้สืบทอดต่อไป

4. ความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าว

ความเชื่อในการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานนั้น มีความเชื่อคล้ายกัน คือเชื่อว่าผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังคงต้อง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลูกข้าวกินเองได้ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวแล้วกรวดน้ำอุทิศไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาน แล้วไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป

1. ความเชื่อที่เป็นสาเหตุให้ทำบุญแจกข้าว 2 ประการ คือ 1) เชื่อตามแบบโบราณดั้งเดิมที่กระทำกันสืบมา เพราะกลัวผู้ตายจะไม่มีข้าวกิน จึงต้องแต่ง “ภาวนา” คือสำหรับอาหารให้ผู้ตายไว้ในงานด้วย กลัวผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัยจึงต้องสร้าง

หอดอกผึ้ง หรือปราสาทผึ้งอุทิศให้ด้วย และกล่าวว่า ผู้ตายจะไม่ได้ไปเกิดใหม่หากยังไม่ได้ทำบุญแจกข้าวไปให้ และ 2) เชื้อตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เรื่องหน้าที่ของลูกที่ต้องทำบุญให้พ่อแม่หลังจากตายไปแล้ว ที่ปรากฏใน “สังคาลสูตร” (Tripitaka (Thai) 11/267/212) เชื้อตามเรื่องการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้อิตตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร ที่ตายไปเกิดเป็นเปรต และเชื้อตามหลักการทำ “ทักษิณาทาน” ที่ปรากฏใน “ติโรกขทสูตร” (Tripitaka (Thai) 25/1-12/15-17) ที่พระพุทธเจ้า ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร

2. กิจกรรมในการทำบุญแจกข้าวมี 2 กิจกรรม คือ 1) กิจกรรมการเตรียมงาน ซึ่งสามารถสรุปได้เป็น 7 ท. ได้แก่ (1) เตรียมทุน คือทุนทรัพย์ในการใช้จ่ายต่างๆ ตลอดงาน (2) เตรียมที่ คือสถานที่ที่จะจัดงาน (3) เตรียมทีม คือบุคคลที่จะช่วยในการดำเนินงานด้านต่างๆ (4) เตรียมธรรม คือเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ (5) เตรียมทาน คือวัตถุดิบของต่างๆ ที่จะนำมาแจกทาน (6) เตรียมธาตุ คือสถานที่ที่จะนำอัฐิผู้ตายไปบรรจุไว้ และ (7) เตรียมธง คือ แผ่นผ้าขาวที่นำมาเป็นธงปักไว้เป็นสัญลักษณ์เมื่อบรรจุอัฐิแล้ว และ 2) กิจกรรมการดำเนินงาน แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ (1) วันสุกดิบ อีสาน เรียกว่า “มือเค้างาน” เป็นวันเตรียมความพร้อมในการจัดเตรียมอุปกรณ์การทำบุญแจกข้าวทุกอย่าง (2) วันงาน อีสานเรียกว่า “มือโหม” เป็นวันที่ทุกคนจะมาร่วมทำบุญต่างๆ กับเจ้าภาพ และเจ้าภาพก็จะเลี้ยงแขกในวันนี้ พิธีสงฆ์ต่างๆ คือ แสดงพระธรรมเทศนา เจริญพระพุทธมนต์ กลางคืนมีมหรสพสมโภชงาน (3) วันบุญ อีสานเรียกว่า “มือ

แจกข้าว” เป็นวันตัดบาตรถวายภัตตาหารเช้า ถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมต่างๆ แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญ นำอัฐิผู้ตายไปบรรจุและปักธงผ้าขาวเป็นสัญลักษณ์ว่า งานบุญแจกข้าวเสร็จสิ้นแล้ว

5. รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว

การแบ่งปัน มาจากภาษาบาลีว่า “จาคะ” แปลว่า การเสียสละ การแบ่งปัน การให้ การมีน้ำใจ การเผื่อแผ่ การแบ่งปันหรือการให้ เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สมานหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคี ไมตรี และสันติสุขการเสียสละที่ยิ่งใหญ่และสำคัญ คือการสละความเห็นแก่ตัว เพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น การแบ่งปันในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน เป็นการเสียสละสิ่งของหรือทรัพย์สินของตนให้แก่ผู้อื่น ด้วยการทำบุญให้ทานครั้งใหญ่ในครอบครัวเพื่อบูชาบุญคุณของบุพการีชนที่ล่วงลับดับขันธไปแล้ว อีกทั้งเป็นเวลารวมกลุ่มของคนในครอบครัวและเครือญาติประสานสัมพันธ์กับชุมชน มีการเสียสละกำลังทรัพย์และแรงกายแรงใจช่วยงานกิจกรรมต่างๆ อย่างเต็มที่ อยู่ช่วยงานต่างๆ จนแล้วเสร็จ ตามความสามารถของตนในแต่ละด้าน โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเป็นการแสดงน้ำใจไมตรีจิตมิตรภาพต่อเพื่อนบ้านในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ เพื่อให้เกิดความผาสุกและประโยชน์ส่วนรวมในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ จึงปรากฏรูปแบบการแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว 5 รูปแบบ คือ

1. แบ่งปันหน้าที่ ทั้งหน้าที่เจ้าภาพและแขกผู้มาช่วยงาน แบ่งเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชายชัดเจน

เพื่อดำเนินการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการทำบุญตามขั้นตอนต่างๆ

2. การแบ่งปันวัตถุทาน ทั้งส่วนที่ถวายพระสงฆ์และส่วนที่แจกจ่ายแบ่งปันแก่บรรดาผู้ที่มาร่วมงาน

3. การแบ่งปันธรรมทาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ที่จะมาเจริญพระพุทธมนต์ แสดงพระธรรมเทศนา มาติกา-บังสุกุล กล่าวสัโมเทนียกถา และอนุโมทนา

4. การแบ่งปันบุญ-กุศล คือ การอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้เสียชีวิตด้วยหลัก “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการอุทิศบุญแก่ผู้อื่นและแบ่งปันบุญกุศลแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ด้วยหลัก “ปัตตานุโมทนามัย” บุญสำเร็จด้วยการร่วมอนุโมทนาบุญหรือร่วมทำบุญกับผู้อื่น และ

5. การแบ่งปันเครื่องไทยธรรมที่เป็น “ปาฏิปุคฺคิกทาน” คือ ให้เฉพาะบุคคล และที่เป็น “สังฆทาน” คือ ให้ในส่วนรวมที่เป็นสาธารณประโยชน์ในวัดและชุมชนนั้นๆ

ส่วนการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว เป็นจุดประสงค์ในการทำบุญ ซึ่งมีการแสดงความกตัญญูในกิจกรรมต่างๆ คือ 1) ด้วยการทำบุญกุศลต่างๆ มีให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น แล้วอุทิศผลบุญไปให้ 2) ตอบแทนคุณด้วยการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา 3) การทำบุญอุทิศสงฆ์แล้วอุทิศบุญไปให้ 4) ด้วยการทำบุญกฐินอุทิศสร้างถาวรวัตถุที่เป็นสาธารณะประโยชน์ นอกจากการแสดงความกตัญญูด้วยกิจกรรมต่างๆ แล้ว ยังส่งผลให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่ญาติพี่น้องและในชุมชนนั้นๆ

โดยเฉพาะเพื่อนบ้านต่างออกมารวมตัวกันช่วยงานอย่างเต็มกำลัง ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีและมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นมั่นคงต่อไป เพราะในขณะที่พิธีการต่างๆ กำลังดำเนินไปอยู่นั้น มีธรรมะในหลากหลายรูปแบบเกิดขึ้น เพื่อกระตุ้นเตือนให้คณะเจ้าภาพญาติพี่น้องสำนักในกตัญญูทเวทิตา และประชาชนที่มาร่วมงานได้ตระหนักในบุญกุศล มีการเจริญเมตตาภาวนาดำรงตนอยู่ในหลักธรรมต่างๆ อีกทั้งสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างผู้ไม่ประมาท และผลของการทำบุญแจกข้าวยังเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวมในด้านต่างๆ มีการอุทิศพระพุทธรูปศาสนา ทั้งด้านตัวพระสงฆ์เองก็ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากญาติโยม การก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันในการประยูงพิธีต่างๆ ก็ประสบความสำเร็จ ตลอดถึงสาธารณประโยชน์อื่นๆ ทำให้กลุ่มศิลปินแขนงต่างๆ ได้มีโอกาสแสดงศิลปะอีสานให้ปรากฏในชุมชน เป็นการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกวัฒนธรรมอีสานได้เป็นอย่างดี

6. ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าว

ค่านิยมในงานบุญแจกข้าวมีที่ที่ยังคงเดิมและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สมัยก่อนการทำบุญแจกข้าวจะกระทำหลังจากตายไปแล้วประมาณ 1 ปี แต่ไม่เกิน 3 ปี แต่ปัจจุบันสภาพความเป็นอยู่ในสังคมเปลี่ยนไป นิยมทำบุญแจกข้าวอย่างเร่งด่วนอีสานเรียกว่า “แจกข้าวฮ้อน” คือ ฌาปนกิจศพเสร็จเรียบริ้อยแล้วนำอัฐิมาเข้าพิธีทำบุญแจกข้าว

ในวันต่อมาได้เลย และเวลาในการทำบุญแจกข้าว จากแต่ก่อนทำ 2 คืน 3 วัน ลดเหลือเพียง 1 คืน 2 วัน บางงานลดเหลือให้แล้วเสร็จพิธีกรรมทุกอย่าง ภายในวันเดียว ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความ นิยมไป มีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจาก การปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและ เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ยังรักษาแก่นแท้ ในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในความ “กตัญญู กตเวทิตี” ทุกงาน

ส่วนการแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรม ต่างๆ นั้น ยังคงมีให้เห็นทุกงานแต่บางงานอาจสลับ ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์หรือกรอบเวลาใน การจัดงาน สิ่งสำคัญยิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้ตายที่ต้อง ปรากฏในงานบุญแจกข้าว ที่ขาดไม่ได้ก็คือ “อัฐิ ผู้ตาย” และ “รูปถ่าย” เพื่อนำเข้าสู่กรรมวิธีแจก ข้าวอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึก ถึงผู้ตาย ในการประกอบพิธีกรรมสำคัญในขณะ ประกอบพิธี จึงต้องมีกิจกรรมต่างๆ เพื่อปลุกฝัง คุณธรรมความกตัญญูกตเวทิตี ให้บรรดาลูกหลาน ญาติพี่น้อง ได้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญบุญผ่าน กิจกรรมต่างๆ เช่น ต้องมีการสร้างหอปราสาทผึ้ง เพื่ออุทิศเป็นที่อยู่อาศัยให้แก่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย มีนัยให้ผู้ตายได้อยู่บนสวรรค์ทิพย์วิมานนั่นเอง ต้องมีการเตรียมสำหรับอาหารให้ผู้ตาย อีสาน เรียกว่า “ภาเวน” แสดงความห่วงใยกลัวผู้ตายจะ อดอยาก จึงต้องแต่งสำหรับอาหารวางไว้ใกล้อัฐิ หรือรูปถ่ายผู้ตาย ต้องมีการกราบขมาลาโทษ เพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อผู้ตาย และหากมี การกระทำผิดก็ขมาโทษให้เป็นอโหสิกรรม ไม่มี โทษมีภัยต่อกันทั้งผู้อยู่และผู้ไป ส่วนการสงฆ์

ด้วยน้ำอบน้ำหอม เพื่อหวังให้ผู้ตายอยู่เย็นเป็นสุข ในสุคติโลกสวรรค์ ไม่มีความทุกข์ร้อนใดๆ

การฟังเทศน์ในรูปแบบต่างๆ ตามที่เจ้าภาพ ฟังพอใจหรือผู้ตายสั่งไว้ให้จัดให้ในเวลาทำบุญ แจกข้าว ก็เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้และสติ ปัญญาในการแสดงกตัญญูกตเวทิตี เพราะเนื้อหา สารในพระธรรมเทศนาจากพระสงฆ์นั้น เน้นเรื่อง ความกตัญญูเป็นหลัก เป็นการแจกธรรมทานแก่ ประชาชนที่มาร่วมงาน โดยปรารถนาเหตุอั่งคุณงาม ความดีของผู้ตายมาเป็นสื่อ เพื่อให้ทุกคนได้เกิด ความสำนึกในกตัญญูกตเวทิตา และมีจิตเมตตา ปรารถนาดีต่อผู้ตาย จนสามารถทำทักษิณาทาน บำเพ็ญกุศลในส่วนต่างๆ มีการถวายจตุปัจจัย ไทยทาน อาหารบิณฑบาต ปราสาทผึ้ง สิ่งของ กองบุญ และเครื่องไทยธรรมทุกอย่าง แล้วรวด น้ำอุทิศบุญไปให้ผู้ตาย หวังจักให้ผู้ตายได้เสวยสุข ในทิพย์สถาน จากนั้นนำอัฐิของผู้ตายไปบรรจุไว้ในสถานที่ที่เหมาะสม เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึง ผู้ตายตลอดไป การแสดงความกตัญญูในขั้นตอน สุดท้ายของงานบุญแจกข้าว คือการปักธงผ้าขาว อุทิศให้ผู้ตายไปเกิดในภพภูมิที่ดี ไม่มีความห่วงใย ใดๆ ทั้งสิ้น ประดุจดั่งลมพัดไปในอากาศไม่ติดขัด สิ่งใดเลย

ดังนั้น งานทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน จึงเป็นวิถีบุญในการเสียสละแบ่งปัน ทั้งภายนอก คือวัตถุสิ่งของต่างๆ และภายในคือ ความตระหนี่ ถิ่นเหนียวออกให้ทาน โดยการปรารถนาคุณงามความ ดีของผู้ตาย ซึ่งเป็นบุพการีชนที่เคยทำคุณแก่ตน มาก่อน เพื่อสนองตอบบุญคุณนั้น จึงได้แสดงความ กตัญญูกตเวทิตีผ่านกิจกรรมต่างๆ ซึ่งมีการวาง

รูปแบบไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้เกิดบุญกุศลหนุนนำ ส่องดวงจิตวิญญูณของบุพการีชนไปสู่สุคติ ส่งผลให้ ลูกหลานญาติพี่น้องทุกคนมีความสุข อิ่มเอมเปรมใจ ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ด้วยการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม อีสานได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้ประชาชนในชุมชน นั้นๆ ได้รับประโยชน์สุขในงานครั้งนี้โดยทั่วหน้า และเป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้แสดงหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

7. สรุป

การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน ก็คือ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับ ไปแล้ว ด้วยการทำบุญชื่อว่าด้วย “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการแบ่งบุญ หรืออุทิศส่วนบุญให้แก่ ผู้อื่น มีการกระทำทั้งแบบปกติธรรมดาตามฐานะ ทางครอบครัว และแบบจัดเต็มทุกรายการตาม ความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมในท้องถิ่นอีสาน และที่ปรากฏในคำสอนของพระพุทธศาสนา

มีกิจกรรมต่างๆ ทั้งก่อนงาน ขณะดำเนินงาน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของญาติพี่น้องทุกฝ่าย รวมถึงเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดสนิทสนม ต่างร่วมแรง ร่วมใจกันช่วยเหลืองานด้านต่างๆ จนแล้วเสร็จ นับเป็นรูปแบบงานบุญที่เชื่อมความสัมพันธ์ สมานฉันท์มิตรภาพให้กระชับแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เป็นวิถีแห่งการเกื้อกูลแก่กันในสังคม โดยมีผู้ตาย เป็นสื่อกลางในการดึงคนเข้าหาคุณธรรมความ “กตัญญูกตเวที” เพื่อพัฒนาให้จิตใจเจริญรุ่งเรือง โดยอาศัยความสมัครสมานสามัคคีปรองดองของ เครือญาติเป็นสำคัญ และหากว่าการทำบุญแจก ข้าวได้กระทำอย่างถูกต้อง ตามหลักการทำบุญ ในพระพุทธศาสนาแล้ว นำมาซึ่งความสุขความเจริญ อันเป็นบ่อเกิดของบุญอย่างมหาศาลเพราะทั้งผู้ให้ และผู้รับ ทั้งผู้ยังมีชีวิตอยู่และผู้ทีละจากโลกนี้ไป แล้ว ต่างได้ปลดเปลื้องภาระหนี้บุญคุณต่อกัน ต่าง ทำหน้าที่เป็นเนื่อนาบุญให้แก่กันและกัน ต่างก็ช่วยเหลือกันและกันให้ก้าวไปสู่เส้นทางสายธรรมของ พระพุทธศาสนาได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์

References

- Phosarn, A. (2014). *Acts of Merit*. Maha Sarakham : Apichat Printing Co., Ltd.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Tripitaka : Thia Version*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.